



Анатолій Глушковецький

УНІКАЛЬНА АРХІВНА СПРАВА ПРО ВИБОРИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ З ФОНДУ КАНЦЕЛЯРІЇ ПОДІЛЬСЬКОГО ГУБЕРНАТОРА

У статті розкрито інформаційно-джерелознавчий потенціал справи 27 фонду «Канцелярія Подільського губернатора» (Ф. 228) для вивчення виборів до Державної Думи Російської імперії у Подільській губернії. Фонд постраждав унаслідок пожежі в Кам'янець-Подільському державному міському архіві у квітні 2003 р., й наразі реконструюється в Державному архіві Хмельницької області та недоступний дослідникам.

Ключові слова: справа, фонд, Державна Дума, вибори, подільський губернатор, партії.

Дослідження будь-яких фактів, процесів чи подій, виявлення їх певних закономірностей та особливостей значною мірою залежить від доступу до джерел, що містять інформацію про них. Для об'єктивного вивчення та критичного аналізу виборів до Державної Думи Російської імперії надзвичайно важливими є документи, які сформувалися у канцеляріях губернаторів та зосереджені у фондах різних архівосховищ України. Подекуди вони зберігають архівні справи з унікальним джерельно-інформаційним потенціалом про вибори до першого у Російській імперії представницького органу парламентського типу. З-поміж таких одиниць зберігання чільне місце належить справі 27 фонду «Канцелярія Подільського губернатора», кожен документ якої проливає світло на різноманітні аспекти думських виборчих перегонів у Подільській губернії. Джерельна цінність документів зазначеної справи важлива ще й через те, що вищезазначений фонд зазнав значних пошкоджень внаслідок пожежі у сховищах Кам'янець-Подільського державного міського архіву в квітні 2003 р. У зв'язку з цим він перебуває на тривалій реконструкції у Державному архіві Хмельницької області, а його матеріали недоступні дослідникам. Наразі достеменно невідомо чи була справа повністю знищена, але опис 2, до складу якого вона входить, зазнав впливу вогняної стихії.

Скликання Державної Думи передбачалося на середину січня 1906 р., але революційна загроза примусила самодержавство прискорити цей процес. На початку справи містяться «Правила о применении и введение в действие учреждения Государственной Думы и положения о выборах в Государственную Думу», датовані 18 вересня 1905 р. Державний архів Хмельни-

цької області, ф. 228, оп. 2, спр. 27, 140 арк.¹ Цар Микола II зобов'язував Урядуючий Сенат невідкладно оприлюднити їх та зробити відповідні розпорядження щодо проведення виборів до Державної Думи. У 58 статтях «Правил» детально описувались обов'язки посадових осіб і органів влади під час підготовки та проведення виборів. Так, місцеві податкові інспектори і казенні палати відповідали за формування і спрямування до міських управ списків осіб, які сплачували податок, розмір якого дозволяв брати участь у виборах. Згідно ст. 7 особи, котрі мали право на участь у виборах, вносилися до виборчих списків в алфавітному порядку з обов'язковим зазначенням прізвища, імені, по батькові та виборчого цензу².

«Правила» регламентували деякі нюанси, які могли виникнути в процесі складання виборчих списків. Наприклад, згідно ст. 8 жінки, які володіли встановленим майновим цензом, до виборчих списків не вносилися. Однак вони могли передавати свої цензи чоловікам або синам. За таким самим принципом військові офіцери, які не мали виборчого права, могли передати майновий ценз своїм синам³. Згідно ст. 15 якщо маєток особи, що мала виборчий ценз розміщувався у двох і більше повітах, то власник маєтку мав право самостійно обрати повіт у якому він буде внесений до виборчого списку⁴.

«Правила» дозволяли особам, що мали право участі у виборах на з'їздах, а також виборщикам, обраним виборчими з'їздами чи у виборчих округах, утворювати особливі підготовчі зібрання, щоб порадитися щодо можливих кандидатів. На зібраннях могли бути присутніми лише виборці, виборщики та голови виборчих

© Анатолій Глушковецький, 2017



з'їздів і зібрань. Також зазначалося, що не пізніше як за 24 години до проведення зібрання, про нього обов'язково потрібно повідомити начальника місцевої поліції. Останній був зобов'язаний відправити на зібрання поліцейського, який мав право у будь-який момент його закрити⁵.

У «Правилах» визначалися дії майбутніх депутатів в перші дні роботи Думи, порядок обрання її голови та інших посадових осіб. Зокрема, в ст. 53 зазначалося: «Державна Дума, з відкриттям своїх занять, обирає товариша голови Думи, секретаря Думи і його товариша, а потім визначає число, склад і предмети ведення відділів, а також розподіляє членів Думи по відділах»⁶.

Наступний документ аналізованої справи – циркуляр начальника поліції від 30 вересня 1905 р., підписаний віце-губернатором І. Неклюдовим. Відповідно до вищезазначених «Правил», чиновник вказував на обов'язковість призначення для присутності на зібраннях виборців працівників поліції. Вони зобов'язувалися бути ввічливими і тактовними, а головне – знати закони і розпорядження уряду та місцевої влади, що стосувалися організації виборів. З одного боку, в циркулярі підкреслювалася суто наглядова роль поліцейських, а з іншого – їм надавалося право у випадку порушення закону закривати зібрання. Такі підготовчі зібрання було дозволено проводити лише в міських поселеннях⁷. Це давало змогу владі ефективніше контролювати ці збори, не виїжджаючи у віддалені населенні пункти. Ці вимоги були покликані забезпечити спокій на передвиборчих зібраннях і, одночасно, з'ясувати та проконтролювати настрої населення.

Документи справи засвідчують, що після проголошення Маніфесту 17 жовтня начальники поліції й повітові справники не знали як діяти: чи залишається в силі розпорядження губернатора від 30 вересня 1905 р.? Тому вони почали звертатися до губернатора з проханням роз'яснити це питання. Так, ольгопільський повітовий справник у своєму рапорті губернатору від 25 жовтня просив пояснень із цього приводу⁸. Губернатор змушений був відмінити циркуляр від 30 вересня, а всі інші розпорядження зобов'язав узгоджувати з нормами Маніфесту 17 жовтня⁹.

Як демонструють матеріали справи, виборчий Закон 11 грудня 1905 р. ще більше посилив розгубленість представників повітової влади. Нові виборчі порядки були вкрай несподіваними. Так, повітові справники довго не могли зро-

зуміти, що для проведення з'їздів виборців та передвиборних зборів не потрібно спеціального дозволу. Тому вони засипали губернську канцелярію заявами виборців із проханнями дозволити те чи інше зібрання. Це набуло таких масштабів, що губернатор урешті-решт змушений був дати додаткові пояснення з цього питання. У секретному циркулярі повітовим справникам та кам'янець-подільському поліцмейстеру від 4 лютого 1906 р. він указував: «Ще раз пояснюю: підготовчі зібрання виборців і виборщиків у Державну Думу не вимагають нічийого дозволу. Виборщики і виборці, що хочуть провести зібрання, лише повідомляють начальнику поліції не пізніше як за 24 години про час і місце зібрання, а також надають іменні списки учасників для вжиття поліцейських заходів, щоб сторонні особи не мали доступу в приміщення, де проходить зібрання»¹⁰.

У справі також містяться документи, які вказують, що питання про присутність на зібраннях представників поліції було вирішено позитивно, оскільки центральна влада, побоюючись зриву виборів представниками радикальних політичних організацій, зобов'язала губернаторів за допомогою поліції організувати ретельну охорону всіх виборчих зібрань. У циркулярі міським управам, повітовим управам у справах земського господарства, повітовим справникам від 19 лютого 1906 р. губернатор указав на необхідність ужити всіх заходів для охорони закладів, у яких оприлюднюються списки виборців, бо в країні були випадки їх викрадення і знищення¹¹. Циркулярами губернатора від 25 та 28 лютого 1906 р. начальникам поліції, повітовим справникам і кам'янець-подільському поліцмейстеру, у зв'язку з вірогідними «зривами» виборчих заходів неблагонадійними елементами, було поставлено завдання забезпечити охорону та повну безпеку всіх виборчих зібрань, а саме: передвиборних з'їздів дрібних землевласників, повітових виборчих з'їздів і міських губернських зібрань із виборів до Державної Думи¹². Водночас усіх осіб, які могли перешкоджати нормальному перебігу виборів, губернатор наказував негайно затримувати та притягувати до кримінальної відповідальності або в адміністративному порядку висилати за межі місцевості де виявлялася їх шкідлива діяльність¹³.

Документи аналізованої справи проливають світло на передвиборну роботу подільських осередків політичних партій. Зокрема, як засвідчує листування подільського губернатора з на-



чальником Подільського губернського жандармського управління та його підлеглими у січні 1906 р., Вінницька організація Партії соціалістів-революціонерів не підтримала загальнопартійну лінію на бойкот виборів до I Державної Думи. Член організації священник П. Вікул брав участь у виборах і був обраний виборщиком від м. Вінниця¹⁴. Це викликало протидію влади і призвело до його арешту. Слідство встановило, що П. Вікул друкував та розповсюджував антиурядові прокламації, проводив пропаганду серед учителів, переховував селянських агітаторів, заохочував пропаганду серед парафіян¹⁵. Таким чином, попри те, що офіційно есери підтримували бойкот виборів, діячі партії в Подільській губернії брали в них участь. Це можна пояснити тим, що вони відчували продумські настрої населення краю та зрозуміли недоцільність самоусунення від виборів.

Кадетський осередок почав формуватися у Вінниці. Там кандидатом у виборщики було висунуто члена Вінницької повітової управи Йосифа Лозинського. Це викликало гострий супротив його конкурентів. Так, 9 березня 1906 р. на ім'я Подільського губернатора надійшло анонімне звернення. В ньому зазначалося, що Й. Лозинський є політично неблагонадійним. Це, за словами аноніма, виявляється у тому, що він проводить агітацію на зборах виборщиків і його «всі жиди вибирають своїм представником в Державну Думу»¹⁶. Однак розслідування, проведене за розпорядженням губернатора, не виявило у діях Й. Лозинського порушення закону. 13 березня він був обраний виборщиком у Державну Думу¹⁷.

Свій погляд на функції майбутньої Державної Думи і політичні вимоги висловили представники духовенства Поділля. Так, літинський повітовий справник у своєму рапорті губернатору від 31 жовтня 1905 р. писав губернаторові: «18 жовтня у Літині в місцевій церковно-парафіяльній школі було зібрання духовенства I Літинського округу з метою з'ясування погляду на практичний стан та спрямування діяльності Державної Думи»¹⁸. Підсумком його роботи стало вироблення програми політичних вимог: надання Думі законодавчого характеру; вибори на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування; широка гласність, свобода слова, друку, зібрань, союзів, свобода совісті, недоторканність особи; самоуправління національних окраїн (зокрема України); відокремлення церкви від держави; уведення загальної безкош-

товної початкової освіти, збільшення кількості навчальних закладів, доступ у вищі навчальні заклади незалежно від статі, національності і соціального походження; судова реформа та відміна смертної кари; рівноправ'я усіх національностей та станів, що проживають в Російській імперії¹⁹.

На зібранні 20 жовтня 1905 р., подібна програма була вироблена і духовенством IV Літинського округу. Окрім положень програми I Літинського округу вона містила ще такі вимоги: амністія за релігійні та політичні злочини, відміна положення про посилену охорону, повне відокремлення судової влади від адміністративної, перегляд робітничого питання²⁰. Ця програма поширювалася серед населення губернії. Про це свідчить донесення губернатору вінницького повітового справника від 22 грудня 1905 р. Керівник поліцейного управління інформував, що 5 грудня в с. Лозна Вінницького повіту приїхав землемір з м. Сальниці Літинського повіту Михайло Лукашевич. Він закликав місцевих жителів: «... не чіпати поміщиків, не грабувати їх, а тримати себе спокійно і з часом земля сама перейде до селян...»²¹, читав та роздавав брошури і листівки. Зокрема, у селян було виявлено друкований примірник програми духовенства IV Літинського округу²².

Характерною особливістю передвиборної боротьби до I Державної Думи в Подільській губернії було те, що тут головно боролися між собою не партійні організації і не партійні кандидати, а представники окремих національностей: єврейської, польської, «російської» (української). Зокрема чимало євреїв вважали вибори зручним моментом, щоб заявити про свої права, а для цього прагнули мати якнайбільший вплив у майбутній Думі, провівши туди своїх кандидатів. У аналізованій справі міститься рапорт прокурівського повітового справника від 30 вересня 1905 р., який висвітлює виборчі прагнення євреїв. Справник повідомляв, що напередодні о 2 годині ночі з Петербурга до Проскурова прибув присяжний повірений Ландау. Метою поїздки було створення в Подільській губернії спеціальних єврейських виборчих комітетів, які мали контролювати процес складання виборчих списків та домагатися обрання в Думу якнайбільшої кількості національно свідомих євреїв. Разом із директором Барського цукрового заводу М. Маранцом вони організували в будинку останнього збори сіоністське налаштованих євреїв. На зборах виступав відомий сіоніст лікар



Й. Гуревич. Він закликав ужити всіх заходів, щоб до Думи було обрано якомога більше євреїв та співчуваючих єврейському питанню представників інших національностей. Присутні обрали комітет у складі лікаря М. Шполянського, провізора Оксмана, приватного повіреного Домбровського, купців Грінберга і Яглома. На членів комітету був покладений обов'язок наглядати за тим, щоб при складанні виборчих списків жоден євреї не був пропущений. Такі комітети незабаром мали бути створені у Могилеві-Подільському та інших містах Подільської губернії²³. За інформацією справника, поляки Проскурівського повіту організувати такий самий комітет для відстоювання власних національних прав. Представники польського комітету намагалися знайти порозуміння з євреями, щоб виступити на виборах єдиним фронтом. Однак євреї відхилили такі пропозиції, мотивуючи тим, що ще невідомо у якій національності (поляків чи росіян) будуть переваги під час виборів у Подільській губернії. Тому вважали за доцільне укласти угоду пізніше з представниками тієї національності, які будуть у більшості та обіцятимуть домагатися в Думі рівноправності для євреїв²⁴.

Матеріали справи підтверджують, що чітко організована єврейськими комітетами мобілізація власного електорату принесла свої плоди. У міській курії м. Гайсин, залишивши позаду головного конкурента, місцевого повітового предводителя дворянства В. Завойка, перемогли знані адепти єврейської рівноправності барон Д. Гінцбург і присяжний повірений Г. Сльозберг²⁵. Аналізуючи причини обрання єврейських кандидатів, гайсинський повітовий справник доповідав губернаторові: «Результати виборів можна було передбачити, оскільки євреї давно визначили своїх кандидатів, потурбувалися про те, щоб усі євреї, які мають виборче право, були внесені у списки і всі євреї-виборці взяли участь у голосуванні, для доставки в Гайсин євреїв з повіту наймалися спеціально підводи і поїзд»²⁶. Натомість різко контрастує ставлення до виборів міщан християнського віросповідання. За інформацією керівника поліційного управління повіту, ніхто з християнських квартиронаймачів не з'явився на вибори. У голосуванні з християн взяли участь лише міщани м. Гайсин та представники місцевих торгово-промислових закладів. Водночас обрання єврейських представників загострило міжнаціональні взаємини в краї. Одразу після виборів і впродовж декількох

наступних днів поліція фіксувала незадоволення християн їхніми результатами та погрози на адресу євреїв. Справник побоювався антиєврейських виступів під час святкування Великодня і запевняв губернатора, що вжито необхідних заходів для дотримання громадського спокою²⁷.

Досліджувана справа акумулювала низку документів присвячених різноманітним аспектам участі у виборах відомого на Поділлі ліберала, гайсинського повітового предводителя дворянства В. Завойка. Останній, будучи активним громадсько-політичним діячем краю, очевидно мав депутатські амбіції та став активним учасником виборчого процесу. У своїй агітаційній діяльності В. Завойко навіть намагався використати зібрання своїх політичних опонентів. 19 березня 1906 р., у супроводі декількох селян, він з'явився на закриті передвиборні збори членів консервативного-монархічного Союзу російського народу в м. Балта. По прибуттю, В. Завойко заявив, що його прислав губернатор для об'єднання селян та керівництва ними, і звернувся до присутніх із промовою, яка, за словами учасника зібрання, мирового посередника 1 дільниці Балтського повіту, мала антиурядовий характер. Коли ж його випроводили з приміщення зборів, продовжив пропагандистську діяльність на вулиці, а пізніше написав скаргу губернаторові на дії мирового посередника, який перешкодив його промові²⁸. Як наслідок, подільський губернатор О. Ейлер видав розпорядження, яким зобов'язав мирового посередника не втручатися у виборчий процес²⁹.

Проте вже за декілька місяців, під час виборів до II Державної думи, адміністративний ресурс губернської влади був спрямований проти опального чиновника, який знову спробував заявити про свої депутатські прагнення. Особливо яскраво це виявилось у середині січня 1907 р. під час підготовки В. Завойком та його соратником М. Шанявським попереднього передвиборного зібрання міських виборів у м. Гайсині. Коли організатори звернулися за дозволом на проведення зібрання, гайсинський повітовий справник заявив, що обране ними приміщення може вмістити лише 300–400 осіб, а виборців у Гайсині – 1500³⁰. Тому на зібрання можуть бути допущені лише зазначені 300–400 осіб. Крім того, справник застерігав, що у разі порушення правопорядку особами не допущеними на збори, то вони взагалі будуть закриті³¹. Отже, місцевою владою вишукувалися формальні приводи для того, щоб не допустити зустрічей В. Завойка з



виборцями. У справі вміщена скарга ліберала до Гайсинської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії з обґрунтуванням цілковитої незаконності дій повітового справника³². Водночас намагання В. Завойка брати участь у дозволених передвиборчих зібраннях міщан в м. Гайсині теж знаходили перешкоди з боку поліції. У протоколі складеному 19 січня 1907 р. поліцейським наглядачем м. Гайсина Крижановським, зафіксовано, що його підлеглі не пускали В. Завойка у приміщення міщанської управи де відбувалися збори міщан-християн мотивуючи тим, що він не міщанин. Коли він, посилаючись на свій статус кандидата у виборщики, все ж увійшов, гайсинський поліцейський наглядач викликав повітового справника, котрий оголосив зібрання закритим через присутність сторонньої особи³³.

Документи зафіксували й інші факти порушень виборчого законодавства, спрямовані особисто проти В. Завойка. Зокрема, він скаржився у різні інстанції (Гайсинську повітову виборчу комісію, подільському губернаторові, міністрові внутрішніх справ) на дії того ж таки гайсинського повітового справника Пражмовського. Збереглася скарга, власноручно написана В. Завойком 19 січня 1907 р., у якій кандидат у виборщики звинувачував справника у порушенні виборчого закону, створенні перешкод у проведенні виборчої кампанії, упередженому ставленні та відкритій агітації проти його кандидатури³⁴. «... Гайсинський Справник Пражмовський щоденно дозволяє собі особисто і через своїх агентів-городових голосно висловлюватися проти моєї кандидатури у виборщики, посилено рекомендуючи обирати декількох указаних ним осіб із міщанської та єврейської громади і кого завгодно лише б не мене. Той же Справник дозволяє собі в тому ж дусі висловлюватися в громадських зібраннях і з представниками інтелігенції, котрим в очі говорить, що мого обрання не допустить»³⁵ – зазначав скаржник. Унаслідок скарги Завойка, товариш міністра внутрішніх справ С. Крижановський телеграмою зобов'язав подільського губернатора перевірити наведені факти та у разі їх підтвердження вжити відповідних заходів до керівника гайсинського поліцейського управління³⁶. У своєму рапортіві губернатору від 25 січня 1907 р. повітовий справник загалом відкидав звинувачення В. Завойка, однак визнав реальність зазначених епізодів, щоправда інтерпретувавши їх на свою користь. Водночас справник підтвердив чима-

лий авторитет В. Завойка серед представників місцевого чиновництва та рядових міщан. Уміло граючи на почуттях губернатора, керівник поліції зазначав, що на зібраннях гайсинських міщан усіх національностей Завойко розповідав, що давно був би губернатором, але він цього не хоче бо є захисником народу і противником уряду³⁷. Крім того повітовий справник висловив справжні мотиви цілеспрямованої боротьби проти обрання В. Завойка: «... дякуючи Аладьїним, Жилкіним, Рамішвілі, Оніпкам* і компанії була розпущена перша Дума, то й тепер, якщо потраплять Завойкіни і йому подібні – добра не буде, її теж розпустять»³⁸. Як бачимо, саме політичні переконання кандидата у виборщики спонукали представника органів влади чинити йому перепони на виборах.

Одразу після завершення першодумських виборів, царський уряд розпочав збір інформації для аналізу їхніх результатів. Про це свідчить телеграма міністра внутрішніх справ П. Дурново надіслана подільському губернаторові наприкінці березня 1906 р. У ній очільник міністерства зобов'язував керівника губернії повідомити його бачення причин успіху на виборах «крайніх» партій. Крім того у телеграмі ставилися такі аналітичні завдання: загальний висновок губернатора про ступінь добросовісності прийомів політичної і передвиборної агітації; відомості про випадки зловживань, підкупів і погроз, які мали місце під час виборів і ступінь їхнього впливу на результати; чи можна ставити успіх кадетів у залежність від заходів, які вживаються урядом для підтримання громадського порядку³⁹.

У відповідь подільський губернатор зазначав: «...успіх досягнутий на виборах нашими крайніми партіями не є барометром істинного політичного настрою населення, принаймні південно-західного краю, як не може слугувати показником успіху соціалізму незадоволення незаможних класів своїм матеріальним становищем»⁴⁰. Натомість він був переконаний, що причинами негативних для влади результатів виборів були насамперед революційна пропаганда та неосвіченість народних мас, яку вдало використовували політичні опоненти самодержавства. «Для свідомої ідейної агітації при теперішньому політичному розвитку нема і не може бути ґрунту, а була лише повна можли-

*Справник мав на увазі депутатів І Державної Думи трудовиків О. Аладьїна, І. Жилкіна, Ф. Оніпко та представника Соціал-демократичної фракції І. Рамішвілі.



вість для зовнішніх форм впливу, де могли вільно переважати будь-які посули і навіть підкупи, про спроби яких до мене доходили чутки, хто на цьому поприщі відшукував енергію і кмітливість той і досягав успіху. За таких умов протікали вибори в південно-західному краї, хоча у ввіреній мені губернії обрані виключно селяни, але такий результат став повною несподіванкою для агітаторів ...»⁴¹ – констатував губернатор.

Одразу після виборів подільський губернатор, запросив до себе депутатів-подолян. Він спонукав їх не піддаватися агітації «крайніх» партій, а утворити в Думі свою селянську партію. За результатами зустрічі губернатор доповідав міністрові внутрішніх справ: «Усі депутати Подільської губернії, за винятком Заболотного (І. Заболотний. – А. Г.), прості, рядові селяни, люди порядку і законності, тому я майже впевнений, що вони не піддадуться впливові кадетів і будуть твердо стояти лише за свої селянські права в межах закону»⁴². Також губернатор уважав, що 12 подільських депутатів із 13 не будуть мати політичних переконань, а стануть слухняними помічниками царського уряду. Лише стосовно депутата Заболотного він зазначав: «... на чесність переконань цієї людини важко покладатися»⁴³. Таким чином, на момент обрання депутати-селяни не мали чіткої політичної орієнтації. Прогнози губернатора загалом не справдилися. Він мав рацію лише в останньому твердженні.

Ще одна група документів аналізованої справи проливає світло на суспільно-політичну ситуацію в Подільській губернії після розпуску І Державної Думи. У справі зберігається примірник прокламації кам'янець-подільської групи Партії соціалістів-революціонерів «Ко всем трудящимся»⁴⁴. Партійці вказували на правильність та далекоглядність позиції есерів щодо бойкоту Державної Думи, скликання якої було лише тактичним кроком царських посіпак «зацікавлених в приспанні революційної самодіяльності трудящих мас»⁴⁵, що підтвердив її швидкий розпуск. Тому закликали до повної недовіри не лише царському уряду, а й політичним силам, які виступають за перетворення Російської імперії у конституційну монархію. До вказаних покликів додавалися вимоги скликання Установчих зборів шляхом відкритого збройного повстання та непримиренної боротьби зі всіма ставлениками царизму⁴⁶.

Циркуляром від 12 липня 1906 р. губернатор покладало особисту відповідальність на мирових посередників та чинів поліції за недопущення поширення в Подільській губернії відозви 180 колишніх депутатів І Державної Думи «Народу от народных представителей»⁴⁷. Водночас, у разі потрапляння відозви до населення губернії представники влади були зобов'язані всіма засобами пояснювати жителям краю, що вона має заколотницький характер і зазіхає на священну владу царя. Також губернатор наголошував на необхідності ловити агітаторів, ретельно наглядати за колишніми депутатами після їх повернення з Петербургу та одразу ж вилучати у них примірники відозви⁴⁸. У справі також міститься примірник вищезазначеної відозви з алфавітним списком депутатів, що її підписали⁴⁹. У ній, зокрема, зазначалося: «Громадяни! Стійте міцно за порушені права народного представництва. Стійте за Державну Думу. Жодного дня Росія не повинна залишатися без народного представництва. У вас є способи домогтися цього: Уряд не має права без згоди народного представництва ні збирати податки з народу, ні призивати народ на військову службу. А тому тепер, коли Уряд розпустив Державну Думу, ви маєте право не давати йому ні солдат, ні грошей»⁵⁰. Попри жорсткі заходи щодо недопущення поширення відозви на території губернії, вже 23 липня начальник Подільського губернського жандармського управління доповідав губернатору про виявлення 5 примірників депутатського звернення у поштових скриньках жителів Кам'янця-Подільського⁵¹.

Незабаром після розпуску І Думи, 22 липня 1906 р. подільський губернатор звернувся до начальників поліції з вимогою не допустити друку і розповсюдження в краї прокламацій спільного видавництва Російської соціал-демократичної робітничої партії, Всеросійського селянського союзу і Партії соціалістів-революціонерів адресованих селянству, а також об'єднаного комітету Трудової групи і Соціал-демократичної фракції Державної Думи зі зверненням до армії і флоту⁵².

Як засвідчують матеріали справи, під час організації виборів до Державної Думи другого скликання Подільська губернська адміністрація чітко дотримувалася доктрини царського уряду, що передбачала застосування адміністративного ресурсу для обрання лояльних до самодержавства депутатів. Це яскраво демонструє секретне розпорядження губернатора О. Ейлера



начальникам поліції від 20 грудня 1906 р. У зв'язку з виборами уповноважених від волостей він покладав на них такі завдання:

1. Розпорядитися, щоб у день виборів усі урядники були при волосних правліннях і контролювали, щоб сторонні особи не допускалися на зібрання.

2. Всіма засобами намагатися вплинути на посадовців волосного правління в сенсі вибору уповноважених із числа добрих господарів, що за своїми особистими якостями могли б бути представниками Подільської губернії в майбутній Думі.

3. У тих волостях, де агітація вже встигла вплинути на селян, за згодою з мировим посередником, особисто виїхати на зібрання або доручити чиновникам поліції впливати на виборщиків у бажаному сенсі, маючи, однак, на увазі, що бути присутнім при балотуванні чинам поліції безумовно забороняється.

4. Напередодні виборів, спільно з мировим посередником, з'ясувати стан справ у кожній волості й обговорити заходи, які необхідно вжити.

5. Агітаторів і людей неблагонадійних, що погано впливають на селян, необхідно одразу відраховувати з числа виборщиків, звинувачуючи їх за ст. 21 Положення про охорону, і повідомляти про це губернатора⁵³.

Було надано рекомендації і щодо виборів на попередніх з'їздах повітових землевласників і міських виборців. Дотримання вимог виборчих нормативно-правових актів покладалося безпосередньо на керівництво повітових управ і голів виборчих з'їздів. Але контроль за їх виконанням виборцями здійснювали чини поліції, обов'язком яких було також складання протоколів про порушення правил і точна реєстрація будь-якого ухилення від їх виконання. Ці зауваження щодо організації виборів передавалися до місцевої виборчої комісії⁵⁴. Такі розпорядження губернатора надавали поліції фактично необмежену владу на виборчих з'їздах. Адже, при бажанні, можна було відшукати порушення у будь-яких діях.

Однак на цьому повноваження чинів поліції не закінчувалися. До їхніх функцій також належала видача бланків виборчих записок. Губернатор зобов'язував поліцейських приділяти цьому завданню особливу увагу. Це було зумовлено тим, що сама система видачі бланків була дуже зручною для позбавлення права голосу «непотрібних» виборців. Спочатку два бланки виборчих записок вручалися кожному виборцю

через поліцію або, не менш як за два тижні до виборів, в управі, з обов'язковим пред'явленням посвідчення особи. Цей спосіб використовувався виборцями, котрі не отримали виборчі записки вдома або проживали за межами міста. Ще два бланки виборець міг отримати у разі втрати двох перших у листах, позначених управою, з подачею іменного оголошення. Нарешті, ще два бланки виборчих записок, маючи посвідчення особи, кожен виборець міг отримати під час входу до приміщення, де проходили вибори, заявивши про втрату виданих раніше⁵⁵. Таким чином, кожен виборець, за бажання, міг роздобути 6 бланків виборчих записок і заповнити їх іменами своїх кандидатів. Це чудово розуміла губерньська адміністрація. Але такий стан справ був якраз на руку владі. За розпорядженням губернатора, кожен чиновник поліції, що контролював проведення виборів, а також голови з'їздів повинні були мати список усіх виборців, котрим були вручені виборчі записки вдома. Видача ж посвідчень особи, що були необхідні для отримання бланків записок, розпочиналася поліцією не раніше шести днів до дня виборів. При видачі посвідчення чини поліції зобов'язувалися перевірити, чи отримував зазначений виборщик бланки вдома. У такому разі про це робилася відмітка у посвідченні⁵⁶. На перший погляд, таке розпорядження мало на меті чіткий контроль за проведенням виборів і запобіганням зловживань при голосуванні. Однак такий розвиток подій був би можливий за умови толерантного ставлення влади до всіх політичних сил. За умов тиску на хід виборів та розпоряджень губернатора про проведення «потрібних» кандидатів така плутанина у видачі виборчих записок сприяла усуненню від виборчої урни неблагонадійних виборців. Адже поліцейський міг «знайти» у списку прізвище виборця, якому нібито вже були вручені бланки, або затримати видачу посвідчення. За умов, коли у виборщика на доведення своїх виборчих прав залишалось кілька днів, вибори могли відбутися без нього. Крім того кожен бланк виборчих записок мав бути завірений печаткою місцевої управи (контроль за цим покладался на ту ж таки поліцію). На бланку мав ставити свій штампель чи робити помітку «вручив такий-то чин поліції». Обов'язком цього «чина» було також складання протоколу у разі подачі бланків без печатки управи чи інших незаконних дій виборців, що тягнуло за собою відміну виборів на з'їзді⁵⁷. Тобто поліцейський фактично одноосо-



бово мав змогу не лише зробити недійсним голос окремого виборщика, а й загалом відмінити вибори з'їзду у разі обрання небажаних кандидатів.

Отже, аналізована справа має потужний джерельно-інформаційний потенціал для вивчення комплексу питань щодо виборів до Державної Думи Російської імперії у Подільській губернії. Дотепер невідомо чи вона знищена вогнем, проте вже майже впродовж півтора десяти років недоступна для дослідників.

¹ Державний архів Хмельницької області. Ф. 228. Оп. 2. Спр. 27. Арк. 1–11.

² Там само. Арк. 2 зв.

³ Там само.

⁴ Там само. Арк. 3 зв., 4.

⁵ Там само. Арк. 5 зв., 6.

⁶ Там само. Арк. 10.

⁷ Там само. Арк. 12.

⁸ Там само. Арк. 15.

⁹ Там само. Арк. 15 зв.

¹⁰ Там само. Арк. 37–37 зв.

¹¹ Там само. Арк. 41.

¹² Там само. Арк. 44, 49.

¹³ Там само. Арк. 44–44 зв.

¹⁴ Там само. Арк. 31 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 31–31 зв.

¹⁶ Там само. Арк. 72.

¹⁷ Там само. Арк. 72 зв.

¹⁸ Там само. Арк. 17.

¹⁹ Там само. Арк. 21.

²⁰ Там само. Арк. 23.

²¹ Там само. Арк. 25.

²² Там само. Арк. 25–25 зв.

²³ Там само. Арк. 13–13 зв.

²⁴ Там само. Арк. 13 зв.

²⁵ Там само. Арк. 65.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. Арк. 65–65 зв.

²⁸ Там само. Арк. 73 зв.

²⁹ Там само. Арк. 73.

³⁰ Там само. Арк. 136.

³¹ Там само. Арк. 136 зв.

³² Там само.

³³ Там само. Арк. 127–127 зв.

³⁴ Там само. Арк. 135.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. Арк. 125.

³⁷ Там само. Арк. 122–124.

³⁸ Там само. Арк. 122 зв.

³⁹ Там само. Арк. 74.

⁴⁰ Там само. Арк. 75.

⁴¹ Там само. Арк. 75 зв.

⁴² Там само. Арк. 79

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. Арк. 106–106 зв.

⁴⁵ Там само. Арк. 106.

⁴⁶ Там само. Арк. 106 зв.

⁴⁷ Там само. Арк. 92.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. Арк. 107–117.

⁵⁰ Там само. Арк. 107.

⁵¹ Там само. Арк. 105.

⁵² Там само. Арк. 104.

⁵³ Там само. Арк. 120.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само. Арк. 121.

В статье раскрыт информационно-источниковедческий потенциал дела 27 фонда «Канцелярия Подольского губернатора» (Ф. 228) для изучения выборов в Государственную Думу Российской империи в Подольской губернии. Фонд пострадал в результате пожара в Каменец-Подольском государственном городском архиве в апреле 2003 г., и сейчас реконструируется в Государственном архиве Хмельницкой области и недоступен исследователям.

Ключевые слова: дело, фонд, Государственная Дума, выборы, Подольский губернатор, партии.

The article deals with the informational and resource potential of the case 27 in «Podolian Governor Chancellery» holding (F. 228) for the study of the elections to the State Duma of the Russian Empire in Podolian Governorate. The holding was damaged in fire in Kamyanets-Podilskiy State Archives of the City in April 2003, and is currently being reconstructed in the State Archives of the Khmelnytsky region and is not accessible to researchers.

Key words: case, holding, the State Duma, elections, the Podolian Governor, parties.